

МІСЦЕ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД К. ПОЛАНЬ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА РИНКОВОМУ ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

У статті на основі творів відомого американського та канадського економіста, одного з засновників економічної антропології, Карла Поланьї (1886–1964) розглядаються два концептуальних підходи до визначення місця економіки в суспільстві – соціетальний, для якого характерним є бачення економіки як невід’ємної складової соціуму, органічно “вплетеної” в його поліструктурну цілісність мережами соціальних зв’язків, в тому числі й неекономічного характеру та економістичний, який передбачає відділення економічної сфери від решти соціальних зв’язків, перетворенні її в своєрідне соціальне “гетто”, “царство голоду та вигоди”. Аналізується центральна для економіко-соціологічної концепції К. Поланьї ідея “вбудованості” економіки в суспільство як у більш складну та поліструктурну систему, що надає економічним процесам різну для окремих соціумів інституціональну оформленість. У результаті дослідження встановлено, що у своєму аналізі проблеми К. Поланьї відштовхується від субстантивного визначення економіки як процесу взаємодії людини з природою та соціальним оточенням з метою забезпечення засобів для задоволення потреб.

Ключові слова: економістичний підхід, соціетальний підхід, інституціональна оформленість, ринок факторів виробництва.

Вступ: Як відомо, на межі 1970–1980-х років у провідних капіталістичних країнах відбулася суттєва зміна концептуальних засад державної економічної політики, пов’язана з відмовою від кейнсіанських рецептів державного регулювання економіки, відома під назвами “революції Рейгана”, “неоліберальної контрреволюції” та ін. З цього моменту неоліберальна ідеологія, яку іноді називають “ринковим фундаменталізмом”, почала відігравати провідну роль у суспільній свідомості західних країн, а після розвалу СРСР та соціалістичного табору – у більшості інших країн світу, задаючи “взріцці” бажаного соціального порядку для національних спільнот, втягнутих у процес глобалізації.

Адептів неоліберальної глобалізації називають ринковими фундаменталістами не випадково. Як справедливо наголошує А. Малюк: “Центральне місце в неолібералізмі посідають поняття ринку та віра в економічну, соціальну, політичну й моральну вищість суспільства, у підвалинах якого лежать відносини індивідуальної ринкової конкуренції, над будь-якими формами суспільної організації. Картина соціального світу неоліберального вчення включає низку припущень, що сприймаються їхніми прибічниками як аксіоми відносно того, що являють собою людина, суспільство та економіка. З погляду неолібералізму суспільство є сукупністю раціональних індивідів–власників, що вступають між собою в контрактні відносини та діють на основі утилітарного принципу максимізації особистої вигоди” [1, с. 108]. Таким чином, в основі соціального світогляду сучасних неолібералів, який вони просувають у всі куточки світу, до яких докотилася хвиля глобалізації, знаходиться апріорна віра в те, що ринково-контрактні відносини є оптимальною формою організації не тільки економіки, а й соціуму в цілому, а також в те, що всі інституції та бар’єри, які стримують процес їхнього розповсюдження в світі, повинні бути усунуті задля соціально-економічного прогресу людства. Послідовно втілюючи елементи своєї доктрини в країнах, що підпали під їхній вплив, ринкові фундаменталісти домагалися від їхніх урядів скорочення соціальних витрат, прискореної приватизації, урізання соціально-економічних прав найманих робітників, дерегуляції ринків, запровадження “децентралізованих” відносин між трудом і капіталом, усунення сильних профспілок, ліквідації національних бар’єрів на шляху

міжнародного руху капіталів, товарів та робочої сили. Впровадження цих заходів призводило також до інституціональної конвергенції та культурної гомогенізації різних за своїми історичними традиціями країн, до послаблення їхнього суверенітету і скорочення політичних та економічних функцій держав, особливо в фінансово залежних від світових економічних центрів країнах периферійного капіталізму.

Низка фінансово-економічних катаклізмів, центральне місце серед яких посіла глобальна фінансова криза, що розпочалася в 2008 році, “арабська весна” та висока політична турбулентність 2010-х років, стрімке економічне піднесення КНР і, нарешті, світова пандемія COVID-19 поставили під сумнів основні постулати “ідеологічної неоліберальної монокультури” [1, с. 111]. У новій інтелектуальній атмосфері постали питання стосовно витоків глобальних кризових явищ, активізувався пошук альтернативних неоліберальній глобалізації напрямів суспільних трансформацій, нових інституціональних моделей взаємодії економіки та соціуму, економіки та держави. В цьому зміненому історичному контексті відчутно посилюється інтерес науковців до творчої спадщини К. Поланьї (1886–1964) – видатного історика-економіста та соціолога, глибокого дослідника інституціонального забезпечення соціально-економічних трансформацій та послідовного критика економічного детермінізму в його ринково-ліберальному варіанті. Економістичному підходу класиків і неокласиків, які фактично здійснювали редукцію соціуму до його ринково оформленої складової, він протиставив соціетальне бачення економіки, у межах якого остання розглядалася як лише одна з вбудованих у соціум структур, невіддільна від інших його підсистем, чия інституціональна оболонка може мати мало спільного з ринковими принципами. Нам видається, що не завжди вдалих досвідів в принципі безальтернативного процесу ринкової трансформації економіки України, коли слідування неоліберальним рецептам Вашингтонського консенсусу не супроводжувалося створенням ефективних інституціональних “амортизаторів” цього болісного для багатьох підприємств та індивідів процесу, робить звернення до ідей К. Поланьї особливо актуальним.

Метою даної статті є дослідження на основі аналізу теоретичної спадщини К. Поланьї сутності та ви-

токів двох альтернативних підходів до визначення місця економічної системи в суспільстві: соціального та економічного.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- проаналізувати розкриті К. Поланьї сутнісні відмінності між формальним і змістовним тлумаченнями значення поняття "економіка" та обґрунтування ним субстантивного визначення економіки як інституціонально оформленого процесу взаємодії між людиною та природою, спрямованого на задоволення потреб;
- розкрити зміст обґрунтованої К. Поланьї концепції "вбудованості" економіки в поліструктурну цілісність конкретно-історичних соціальних систем, де економічні процеси дістають своє інституціональне оформлення, взаємодіючи з неекономічними за своєю природою суспільними інститутами;
- показати, спираючись на роботи К. Поланьї, що "мейнстрімівське" (неокласичне) розуміння економіки як всеохоплюючої системи ринків, що перетворює людину соціальною на homo economicus і фактично поглинає соціум, здійснюючи редукцію всіх типів суспільних відносин до суто ринкових контрактних зв'язків, не може бути універсальним, а є лише "вузькою смугою" в історії індустріальної цивілізації, невиправдано універсалізованою неокласиками.

Огляд літератури: Слід зазначити, що творчість К. Поланьї перебуває у фокусі уваги економістів, починаючи з середини 1980-х років. Створено Міжнародне товариство Карла Поланьї та Інститут політичної економії імені К. Поланьї у Монреалі (1988 рік), які виступають організаторами конференцій та популяризаторами його ідей, видають збірки матеріалів міжнародних симпозіумів з вивчення його творчої спадщини. Відтак наявність значного переліку досліджень творчості К. Поланьї потребує виокремлення найвагоміших з них. На особливу увагу заслуговує одна з перших робіт, присвячених саме економічним поглядам вченого, – книга Дж. Стенфілда "Економічне вчення Карла Поланьї: життя та засоби існування" (J. R. Stanfield "The Economic Thought of Karl Polanyi: Lives and Livelihood" [2]), що вийшла друком у Нью-Йорку у 1986 році, де розглядається критика К. Поланьї формалістичного підходу в економічній науці, його ідеї про "вбудованість" економіки в суспільство. Знаковою у цьому сенсі є також робота 1996 року англійського дослідника Дж. Баума "Карл Поланьї про етику та економіку" (G. Baum "Karl Polanyi on Ethics and Economics" [3]), у якій аналізуються погляди К. Поланьї на взаємозв'язок між етикою та економікою та їхнє значення для сьогодення. Серед останніх публікацій – робота Ф. Блока та М. Сомерс "Влада ринкового фундаменталізму: критика Карла Поланьї" (F. Block, M. Somers "The Power of Market Fundamentalism: Karl Polanyi's Critique" [4]), опублікована Гарвардським університетом у 2014 році та присвячена не лише вивченню полеміки К. Поланьї з прибічниками формалістичного тлумачення економіки, а й значення його ідей для аналізу економічних криз та їхніх наслідків.

На жаль, роботи цього всесвітньо відомого вченого поки що не привернули до себе тієї уваги українських науковців, на яку вони, беззаперечно, заслуговують: в основному їх згадують побіжно у дослідженнях, присвячених проблемам економічної теорії, що мають дотичне відношення до його творчості. Тим не менш, існує кілька публікацій вітчизняних дослідників, присвячених аналізу саме його творчої спадщини. Серед них, враховуючи тему даної статті, слід відзначити наступні. Це публікація А. Малюка [1] про економіко-соціологічну

концепцію К. Поланьї у контексті дослідження неоліберальної глобалізації, а також стаття Ю. Зайцева [5] про значення творчої спадщини К. Поланьї для розуміння природи сучасних чинників економічного розвитку.

Методологія дослідження: Методологічною базою дослідження є, насамперед, цивілізаційний підхід, який передбачає розгляд економічних процесів у нерозривній єдності з іншими, неекономічними за своєю природою структурами соціуму, що надають їм своєрідну інституціональну оформленість, вписують економіку в соціальну систему. В статті також використовуються методи єдності логічного та історичного аналізу, міждисциплінарного дослідження та системний підхід.

Базовими для проведеного дослідження є такі терміни:

Ринковий фундаменталізм – термін (введений у широкий суспільний дискурс Дж. Соросом у книзі "Криза світового капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою" ("The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered" [6]) (1998)), що означає віру у здатність вільного ринку вирішувати більшість економічних та соціальних проблем при дотриманні принципу невтручання в дію ринкових механізмів неекономічних інститутів.

Інституції (інститути) – суспільні норми, правила, традиції, звичаї та механізми, що забезпечують їх виконання, які структурують повторювані взаємодії між господарюючими суб'єктами, формують домінуючі рамки обмеження поведінки, зумовлюючи тип економічної системи.

Соцістальний підхід – методологічний принцип, що ґрунтується на вивченні суспільства як цілісної системи, у якій економічна складова є лише одним із аспектів, нерозривно пов'язаним із неекономічними інститутами соціуму.

Економістичний підхід – методологічний принцип, що ґрунтується на вивченні економіки як інституціонально автономної сфери суспільства, яка регулюється своїми специфічними законами.

Основні результати: В основі запропонованого К. Поланьї соцістального підходу до аналізу економічних явищ лежить чітко проведене ним розмежування між змістовним і формальним значенням терміна "економічний" (які нерідко некритично змішуються вченими-економістами): "Змістове значення (substantive meaning) економічного впливає з факту залежності людини від природи та інших людей. Воно характеризує її взаємовідносини з природним і соціальним оточенням, які забезпечують їй засоби задоволення матеріальних потреб. Формальне значення (formal meaning) терміна "економічний" базується на логічному характері зв'язку між цілями та засобами, що проявляється в таких поняттях, як "економічний" або "економити" (economical, economizing). Воно передбачає конкретну ситуацію вибору, а саме – вибору між різними засобами використання ресурсів, що породжується їхньою обмеженістю" [7, с. 47]. К. Поланьї (маючи на увазі неокласику) зазначає, що формальна економічна теорія керується другим значенням терміна "економічний", відштовхуючись у своєму аналізі від постулату дефіциту (scarcity postulate), бо саме обмеженість ресурсів породжує ситуацію вибору між альтернативними варіантами їхнього використання. Тип господарської системи, чий інститут спонукають її суб'єктів до актів індивідуального вибору, які сплітаються в "ланцюжки" взаємозалежних рухів і, таким чином, утворюють єдиний господарський процес, не є, на думку К. Поланьї, універсальним. Він домінує лише за умови загального розповсюдження ціноутворюючих ринків, яке було рисою, характерною лише для епохи генезису та перших десятиліть існу-

вання індустріального капіталізму в Англії. Сам Поланьї наполягає на змістовному розумінні терміна "економічний", визнаючи його "як інституціонально оформлений процес взаємодії між людиною та довкіллям, що її оточує, який веде до постійного забезпечення матеріальних засобів для задоволення потреб" [7, с. 53]. Таке більш ширше, ніж у неокласиків, тлумачення терміна "економіка" передбачає можливість абсолютно різної інституціональної оформленості навіть тотожних у технологічному відношенні економічних процесів. "Наприклад, вибір між капіталізмом і соціалізмом передбачає два різних шляхи інституціонального оформлення (instituting) сучасної технології в процесі виробництва" [7, с. 55], – зазначає К. Поланьї, маючи на увазі капіталістичну та радянську модель інституціонального забезпечення індустріалізації.

К. Поланьї наполягає на тому, що тільки інституціональне оформлення господарського процесу надає розрізним господарським актам необхідної єдності, "цементує" їх в єдину економічну структуру, наділену в суспільстві специфічною функцією, концентруючи увагу на цінностях, мотивації та економічній політиці. "Це досягається поєднанням дуже небагатьох способів зв'язку (patterns), які можна назвати формами інтеграції (...), – розвиває свою думку К. Поланьї. – На емпіричному рівні основними способами зв'язку є реципрокність, перерозподіл і обмін. Реципрокність (reciprocity) означає переміщення між відповідними точками в симетричних групах. Перерозподіл (redistribution) представляє акти стягування товарів центром з їх подальшим переміщенням з центру. Під обміном (exchange) маються на увазі зустрічні переміщення з рук в руки в умовах ринкової системи" [7, с. 56].

У своєму дослідженні механізмів інституціонального оформлення економіки К. Поланьї керується принципом методологічного холізму, що знаходить прояв у його концепції "вбудованості" економічної структури в метасистему соціуму. «Таким чином, у центрі уваги Поланьї перебувають форми інтеграції економіки та суспільства й те, які це має наслідки для розвитку суспільства, – зазначає А. Малюк. – Відношення між економічною та соціальною системами суспільства виражаються Поланьї через поняття "вбудованості"» [1, с. 116]. Крізь більшість робіт К. Поланьї рефреном проходить думка про те, що для багатьох людських спільнот упродовж доіндустріального періоду їхньої історії була характерна "розпорошеність" господарських актів та їхня тісна "вмонтованість" у системи соціальних зв'язків неринкового, неекономічного характеру. Взаємодіючи з середовищем з метою забезпечення своєї сім'ї необхідними засобами існування, людина обростала "павутинням" соціальних зв'язків, де економічне не можна було відділити від неекономічного. І тільки приблизно двісті років тому в передових індустріальних країнах економічна діяльність досить різко сепарувалася від соціуму, виокремившись в особливу сферу, причому відбулося це завдяки її інституціональному оформленню за допомогою системи ціноутворюючих ринків. Реальна ситуація, що склалася в першій половині XIX століття в Англії дійсно демонструвала майже повну підкореність господарської діяльності ринковим механізмам, і це дало підставу неокласикам зупинитися на формальному визначенні терміна "економіка" як на єдиному можливому. Крім того, поставивши знак рівності між економікою та ринковими формами зв'язку, вони сепарували цю сферу життєдіяльності суспільства від інших його вимірів, які не підкорялися на той час ринковим законам. Враховуючи необхідність економічної складової в житті кожної люди-

ни, така автономізація економічної сфери та економічних мотивів у діяльності людини мала своїм наслідком підкорення всього суспільства ринковим інститутам.

У важливій у парадигмальному плані роботі "Погляди на місце економічної системи в суспільстві: від Шарля Монтеск'є до Макса Вебера" К. Поланьї формулює методологічні проблеми, спосіб вирішення яких визначає певний тип соціально-економічного світогляду, характерний для того чи іншого мислителя: "Слід зупинити нашу увагу на двох моментах: 1. Як глибоко вкорінене припущення про самостійність економічної системи, і як глибоко навпаки вкорінена думка, що базується на підході до суспільства як до цілого, в якому економічна сторона складає лише один з аспектів? 2. Які припущення з приводу фактичних психологічних мотивів (господарюючих індивідів) лежать в основі поглядів авторів? Наскільки багато уваги вони приділяють припущенню про існування специфічно економічних мотивів?" [8, с. 153]. К. Поланьї констатує, що на різних етапах розвитку економічної та соціологічної думки кожен із провідних теоретиків самовизначається стосовно цих проблем, тяжіючи до одного з двох методологічних підходів. Один із них К. Поланьї назвав соціетальним, інший – економістичним. Сутність соціетального підходу полягає в припущенні, що суспільство є органічною, цілісною системою, в якій економічна структура є лише одним із її вимірів, нерозривно вплетеним у всю різнопланову соціальну цілісність, внаслідок чого економіка несе на собі "інституціональний відбиток" конкретного соціуму, що знаходиться на певній стадії свого розвитку. Будучи послідовним прибічником соціетального підходу, сам Поланьї, розглядаючи погляди свого однодумця Шарля Монтеск'є, охарактеризував його такими словами: "Суспільні інститути віддзеркалюють потреби суспільства в даних умовах. Економічні інститути також були сформовані у відповідності з їхньою функцією в межах суспільства в цілому" [8, с. 155]. Суть економістичного підходу К. Поланьї узагальнював у такій формі: "не економічна система вбудована в соціальні відносини, а ці останні вбудовуються відтепер в економічну систему" [9, с. 41]. Таким чином, зміст соціетального підходу можна узагальнити гаслом "економіка – для суспільства", тоді як економістичного – словами "суспільство – для економіки".

К. Поланьї вважав, що на перших етапах розвитку соціоуманітарної думки (від Аристотеля до Адама Сміта) переважав соціетальний підхід. Провісниками економістичного підходу стали, на його думку, Дж. Таусенд і Т. Мальтус, але чітко він оформився в теоретичній системі Давіда Рікардо, який "об'єднав мотиви голоду та доходу з мотивом прибутку в якості загальної мотивації, що визначає людську поведінку. Особистий інтерес, туманно виділений Адамом Смітом, відтепер диференціювався в страх перед голодом у робітника та в надію отримати прибуток – у власника капіталу (...). Відтепер суспільство було включене в економічну систему, а не навпаки. Соціальні класи визначалися їхньою ринковою роллю, оскільки вони уособлювали фактор попиту та пропозиції, відповідно, на різних ринках (таких, як ринок робочої сили, землі, капіталу, професійних послуг і т.ін.)" [8, с. 161].

На думку К. Поланьї, "тектонічним зсувом" в інституціональному оформленні господарських процесів, що став причиною чіткого відокремлення економічної сфери від решти соціальних інституцій, а, отже, і домінування економістичного підходу у Д. Рікардо і неокласиків, було перетворення на товари землі та труда – двох найфундаментальніших факторів виробництва. "Визна-

чальний крок полягав у наступному: земля та труд перетворилися на товар, тобто почали сприйматися як предмети, створені для продажу (...), – підкреслює К. Поланьї. – Справжнє значення цієї події можна оцінити, тільки зрозумівши, що труд – це синонім людини, а земля – синонім природи. Винайдення товарів поставило долі людини та природи в залежність від автоматичного процесу, який котиться по своїх рейках і підкоряється власним законам" [9, с. 33–34]. Учений зазначає, що подібна ситуація не мала аналогів у минулому – земля та труд завжди вважалися складовими суспільного організму й їх ніколи "не довіряли" ринкам: "Земельні відносини регулювалися звичаями манора, монастиря або міської комуни та підпадали під обмеження, що накладалися неписаними законами на володіння нерухомістю. Трудові відносини регулювалися законами проти жебраків і бродяг; робочими та ремісничими статутами, законами про бідних, цеховими та комунальними постановами" [9, с. 34].

Набуття землею та трудом товарної форми зводило нанівець всю виважену упродовж багатьох поколінь суспільну інституціональну систему регулювання їхнього руху, витісняючи її автоматичними механізмами ціноутворення: "Виникла ланцюгова реакція, і нешкідливий інститут ринку пролунав соціологічним вибухом. Зробивши труд і землю товарами, ринок підкорив людину та природу ціновому механізму попиту та пропозиції. Це означало підкорення всього суспільства інституту ринку. Якщо раніше економічна система була вкорінена в соціальних відносинах, то відтепер соціальні відносини виявилися вкоріненими в економічній системі" [10, с. 27]. К. Поланьї пояснює факт "поглинання" суспільства його економічною сферою та редукції суспільних відносин до ринково-контрактних ринковим механізмом жорсткої прив'язки найнеобхідніших умов існування людини до доходів, які вона отримує від реалізації на ринку тих факторів виробництва, що знаходяться у її розпорядженні: "Голод і вигода прив'язані тут до виробництва через необхідність отримання доходу. Тому що у подібній системі людина, якщо вона хоче вижити, повинна купувати товари на ринку за рахунок доходів від продажу інших товарів на ринку. Назва цих доходів – заробітна плата, рента, проценти – змінюється залежно від того, що виставляється на продаж: робоча сила, земля або гроші" [9, с. 36].

У цій заданій всеохопністю ринків системі соціальних координат різко змінювалася мотивація господарської поведінки людей, до якого б класу вони не належали. Відбувалася стрімка "монетизація" соціальних відносин: не статус, не традиції й не мораль, а лише прагнення вижити в конкурентній боротьбі, зробивши свій ресурс максимально ліквідним, відтепер переважало над усіма іншими мотивами. "Недивно, що спільнота, яка виникла, стала економічною в небаченому до цього масштабі, – зазначає К. Поланьї. – Економічні стимули почали неподільно царювати у світі, який їм підкорився, а індивіди були вимушені слідувати їм через страх опинитися розчавленими залізним поступом ринку" [9, с. 35]. Вимушені виживати під тиском "природного відбору" з боку ринкових механізмів, і люди, й саме суспільство з його різноманітними інститутами неминуче зазнавали радикальної ринкової трансформації: людина була приречена перетворитися на "економічну людину", суспільство – на пов'язану ланцюжками ринкових контактів сукупність "економічних людей", а держава – на прислужницю економічної системи, її нічного охоронця.

Саме для економічної системи, інституціонально оформленої таким специфічним чином, і є справедли-

вим формальне визначення терміна "економіка" як низки раціональних дій, що базуються на виборі між альтернативними способами використання обмежених ресурсів для задоволення потреб. Тільки в цих специфічних умовах формальне визначення терміна "економіка" збігається на практиці з його змістовним визначенням, але цей характерний для певного історичного періоду збіг був невинновдано універсалізований неокласиками у ролі методологічного ключа для розуміння будь-якого господарства взагалі. «Негативним наслідком такого збігу стала неможливість використання різними соціальними науками (а також економічною теорією) у методології дослідження складних і надскладних економічних систем усієї сукупності ендогенних та екзогенних чинників трансформації їхньої сутності, форм існування та розвитку, зокрема, величезної кількості різноманітних інститутів, "відмінних від інститутів ринку", "у яких було вкорінене існування людини", – відмічає методологічну шкідливість універсалізації формального неокласичного підходу до економіки Ю. Зайцева. – К. Поланьї справедливо, на наш погляд, стверджує, що розв'язати ці проблеми за допомогою аналітичного методу, розробленого для особливої форми господарства, залежної від наявності специфічних ринкових елементів, було неможливо. Адже (...) Поланьї у своїх дослідженнях виходить із того, що "визначальний характер економіка має лише при капіталізмі вільної конкуренції. В усіх інших суспільствах вона є інститутом, що визначається та залежить від норм, звичаїв та інших соціальних відносин"» [5, с. 5].

У фундаментальній роботі "Велика трансформація: політичні та економічні витoki нашого часу" К. Поланьї наводить тезу про те, що лібералізація ринків у Великій Британії (яка була класичним прикладом цього процесу) не відбувалася спонтанно, а була штучно ініційована державою. Вона була продуктом своєрідної "соціальної інженерії". К. Поланьї підкреслював, що типовими представниками ліберального табору, які сформуливали "політичне ядро" цих соціальних перетворень, "laissez-faire сприймався не як засіб досягнення мети, а як сама мета" [11, с. 88], тобто був предметом ірраціональної віри. "Важливою віхою на цьому шляху Поланьї вважає Акт про реформу закону про бідних 1834 року, Банківський акт Піля 1844 року і Білль проти хлібних законів 1846 року в Британії. Кожний з них вводив один з принципів економічного лібералізму – ринок труда, золотий стандарт і свободу торгівлі. Ці, а також інші політико-юридичні заходи в інших європейських країнах призвели до руйнації європейської меркантилістської системи регульованих ринків і системи національного добробуту, що існувала у XVIII столітті. Необхідною умовою перемоги принципу вільного ринку стала зміна форми держави – руйнація абсолютистської інтервенціоністської держави (контролюючої, наприклад, ціни на необхідні продукти) та заміна її на ліберальну державу" [1, с. 124–125], – зазначає дослідник творчості К. Поланьї, український соціолог А. Малюк.

У цій же роботі К. Поланьї проводить ще одну важливу думку про те, що економіка, інституціонально оформлена системою саморегульованих ринків факторів виробництва, була лише коротким періодом в історії індустріального суспільства. У Великій Британії вона проіснувала з 1834 року, коли державою були усунені всі штучні регулятори ринків факторів виробництва до 1870 року, коли суспільство, намагаючись адаптуватися до негативних "екстернальних ефектів" ринку, створило нові інститути, які обмежували ринкову систему. Формування цих інститутів почалося зі спроби "соціальної адаптації" ринку труда, де загострення суперечностей між найманим трудом і капіталом створювало найбільші

загрози для соціальної стабільності. Швидке зростання обсягів міжнародної торгівлі, світова аграрна криза та майже перманентні кризи надвиробництва 1870–1880-х років підштовхнули уряди провідних країн до впровадження протекціоністських заходів. "Звичайним доповненням до найважливішого засобу поширення ринкової економіки, золотого стандарту, слугувало також запровадження соціального законодавства та митних зборів, – зазначає Ю. Зайцев. – Захист людини, природи та виробничої організації означав, на думку Поланьї, перешкоди для саморегулювання ринку. Збої у механізмі регулювання економічної системи поглибилися також внаслідок впливу такого страшного чинника, як підготовка, хід та наслідки Першої світової війни. Практично в усіх європейських країнах внаслідок війни відбувся катастрофічний злам автоматичного механізму регулювання ринкової економіки" [5, с. 7].

Таким чином, на думку К. Поланьї, швидке поширення ринків факторів виробництва, ламаючи "інституціональні оболонки" традиційного суспільства, призводить, з одного боку, до прискорення темпів економічного розвитку та зростання ефективності виробництва, а з іншого – породжує такі негативні ефекти, захищаючись від яких суспільство знову намагається "вбудувати" ринкову економіку в соціальну структуру. Зараз нам важко уявити будь-яку країну з розвинутою ринковою економікою без сильних профспілок, без системи соціального страхування за віком, хворобою та інвалідністю і системи охорони праці, без будь-яких обмежень на ринку земельних ресурсів, без центральних банків та регулювання ними грошово-кредитних відносин, без державного законодавства щодо охорони природи та ін. За допомогою цих інституцій соціум захищається від тотальної влади ринків, які, пущені напризволяще, призводять до наростання соціальної напруги та нестабільності, економічних криз, соціальних і політичних катаклізмів. На жаль, сучасні ринкові фундаменталісти, незважаючи на сумний досвід "Великої депресії" 1929–1933 років, радикальних революцій та фашистських диктатур (які К. Поланьї вважав негативними реакціями людських спільнот, травмованих не пом'якшеним соціальними амортизаторами диктатом законів ринку), не змінили свого майже "релігійного" поклоніння ліберальній доктрині, особливо коли йдеться про її впровадження на теренах країн "периферійного капіталізму".

Висновки: Узагальнюючи погляди К. Поланьї на місце економічної системи в суспільстві, слід зазначити наступне. У своєму аналізі проблеми К. Поланьї відштовхується від субстантивного визначення економіки як процесу взаємодії людини з природою та соціальним оточенням з метою забезпечення засобів для задоволення потреб. Цей процес не можна звести лише до взаємодії механічних, біологічних і психічних елементів, він завжди укорінений у певних економічних і неекономічних інститутах, і тільки ця інституціональна оформленість забезпечує його внутрішню єдність і стабільність. К. Поланьї протиставляє субстантивне розуміння економіки формальному підходу неокласиків, які, ігноруючи соціальну сторону, зводили її сутність до раціонального вибору між альтернативними способами використання обмежених ресурсів з метою задоволення потреб.

Субстантивне тлумачення економіки відкривало К. Поланьї перспективи для розбудови оригінальної економіко-соціологічної концепції, стрижнем якої виступала ідея "вмонтованості" економіки в соціум. Всі економічні процеси та зв'язки завжди виступають у реальному житті в особливих "інституціональних оболонках", і спроба якось розвести економічний зміст і соціальні форми,

що забезпечують його реалізацію в конкретному суспільстві, є евристично й практично контрпродуктивною.

Досліджуючи історію економічної та соціальної думки, К. Поланьї виділяє два концептуальних підходи до визначення місця господарської сфери в суспільстві: соціетальний та економістичний. Для першого, прибічником якого був він сам, характерне бачення економіки як невід'ємної складової соціуму, органічно "вплетеної" в його поліструктурну цілісність мережами соціальних зв'язків, в тому числі й неекономічного характеру. Економістичний підхід полягає у відділенні економічної сфери від решти соціальних зв'язків, перетворенні її в своєрідне соціальне "гетто", "царство голоду та вигоди", де всі процеси розвиваються за своїми особливими законами, а дії індивідів продиктовані специфічними утилітарними мотивами. Вирішальним кроком у "сепаратизації" економічної сфери стало перетворення на товари землі та труда – двох найфундаментальніших факторів виробництва, після чого їхній рух випав з-під контролю традиційних суспільних інститутів, підпорядкувавшись автоматичному механізму дії ринкових законів. Подібний стан речей неминуче призводить до "підкорення всього суспільства інституту ринку", його поглинання економічною сферою. Це відбувається внаслідок жорсткої ринкової прив'язки умов існування людини до доходів (заробітна плата, рента, проценти), які вона отримує від реалізації факторів виробництва, що знаходяться у її розпорядженні (робоча сила, земля, гроші).

На думку К. Поланьї, економіка, інституціонально оформлена системою саморегульованих ринків, була лише вузькою смугою в економічній історії людства, й тому він категорично виступав проти її абсолютизації прибічниками економістичного підходу. Вчений вважав, що "автономна" ринкова система не була характерною для доіндустріальних суспільств і в класичному вигляді існувала лише у Великій Британії з 1834 по 1870 роки. Оскільки жорстка "економізація" соціуму призводить до соціальної та економічної нестабільності, суспільство, захищаючись від екстернальних ефектів ринку, створює нові інститути, покликані обмежити ринкову систему, ввести її в береги, прийнятні для соціуму: сильні профспілки, систему соціального страхування, законодавчі обмеження на ринку земельних ресурсів, центральні банки з їхньою регулятивною політикою та ін. Таким чином, суспільство на вищих стадіях знову вбудовує ринкову економіку в більш широкий соціогуманітарний контекст, і це є запорукою його подальшого розвитку.

Дискусія: Автором опубліковано декілька праць, у яких економічна сфера суспільства розглядається у світлі цивілізаційного підходу, у тісному зв'язку з релігійними, культурними, державно-правовими та іншими вимірами соціального життя. Серед них слід особливо відзначити монографію "Основи християнської філософії хозяйства" [12].

У контексті проблематики даної статті лише побіжно розглянута фундаментальна робота Карла Поланьї "Велика трансформація". Проте автор має намір, докладніше проаналізувавши цю працю, розкрити вагомість її ідей в якості методологічного підґрунтя для розуміння інституціональних перетворень, що відбулися в провідних індустріальних країнах у другій половині XIX – першій половині XX століть.

Список використаних джерел

1. Малюк, А. Экономико-социологическая концепция К. Поланьи как теоретико-методологическая основа социально-критического исследования неоллиберальной глобализации / А. Малюк // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2011. – № 2. – С. 107-126.
2. Stanfield, J.R. The Economic Thought of Karl Polanyi: Lives and Livelihood / J.R. Stanfield. – New York: St. Martin's Press, 1986. – 162 p.

3. Baum, G. Karl Polanyi on Ethics and Economics / G. Baum. – Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 1996. – 94 p.
 4. Block, F., Somers, M. The Power of Market Fundamentalism: Karl Polanyi's Critique / F. Block, M. Somers. – Cambridge: Harvard, 2014. – 310 p.
 5. Зайцев, Ю. Субстантивістська школа, або політична економія Карла Поланьї, та її місце у пізнанні природи сучасних чинників економічного розвитку / Ю. Зайцев // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 4. – С. 3-12.
 6. Soros, G. The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered / G. Soros. – New York: Public Affairs, 1998. – 241 p.
 7. Поланьї, К. Економіка як інституціонально оформлений процес / Пер. с англ. М.С. Добрякової / К. Поланьї / Поланьї К. Избранные работы. – Москва: Издательский дом "Территория будущего", 2010. – С. 47-64.
 8. Поланьї, К. Взгляды на место экономической системы в обществе: от Шарля Монтескье до Макса Вебера / Пер. с англ. Н.А. Розинской / К. Поланьї / Поланьї К. Избранные работы. – Москва: Издательский дом "Территория будущего", 2010. – С. 153-168.
 9. Поланьї, К. Наша устаревшая рыночная психология / Пер. с англ. М.А. Юсима / К. Поланьї / Поланьї К. Избранные работы. – Москва: Издательский дом "Территория будущего", 2010. – С. 31-46.

10. Поланьї, К. О вере в экономический детерминизм / Пер. с англ. Т. Шанина / К. Поланьї / Поланьї К. Избранные работы. – Москва: Издательский дом "Территория будущего", 2010. – С. 22-30.
 11. Поланьї К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / Пер. с англ. А.А. Васильева, С.Е. Федорова и А.П. Шурбелева. Под общей редакцией С.Е. Федорова / К. Поланьї. – С.-Петербург: Алетейя, 2002. – 320 с.
 12. Назаров И. Основы христианской философии хозяйства / И. Назаров. – Рига: LAP Lambert Academic Publishing, 2019. – 135 с.

Received: 08/12/2021
 1st Revision: 15/12/2021
 Accepted: 25/12/2021

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

И. Назаров, канд. экон. наук, доц.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕСТО ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В ОБЩЕСТВЕ: СОЦИЕТАЛЬНЫЙ ПОДХОД К. ПОЛАНЬИ КАК АЛЬТЕРНАТИВА РЫНОЧНОМУ ФУНДАМЕНТАЛИЗМУ

В статье на основе произведений известного американского и канадского экономиста, одного из основателей экономической антропологии, Карла Поланьї (1886–1964) рассматриваются два концептуальных подхода к определению места экономики в обществе – социетальный, для которого характерно видение экономики как неотъемлемой составляющей социума, органически "вплетенной" в его полиструктурную целостность сетями социальных связей, в том числе и неэкономического и экономистического, предусматривающего отдельные экономической сферы от остальных социальных связей, превращении ее в своеобразное социальное "гетто", "царство голода и выгоды". Анализируется центральная для экономико-социологической концепции К. Поланьї идея "встроенности" экономики в общество как в более сложную и полиструктурную систему, придающую экономическим процессам разную для отдельных социумов институциональную оформленность. В результате исследования установлено, что в своем анализе проблемы К. Поланьї отталкивается от субстантивного определения экономики как процесса взаимодействия человека с природой и социальным окружением с целью обеспечения средств удовлетворения потребностей.

Ключевые слова: экономистический подход, социетальный подход, институциональная оформленность, рынок факторов производства.

I. Nazarov, PhD in Economics, Associate Professor
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PLACE OF ECONOMIC SYSTEM IN SOCIETY: KARL POLANYI'S SOCIETAL APPROACH AS AN ALTERNATIVE TO MARKET FUNDAMENTALISM

This article based on the works of Karl Polanyi (1886-1964), the famous American and Canadian economist, one of the founders of economic anthropology, explores two conceptual approaches to identifying the place of economy in society – societal and economic. The article examines the substantive definition of economics (as an institutionally formalized process of interaction between man and the environment aimed at satisfying needs) given by K. Polanyi, as opposed to its formal definition by representatives of neoclassical economics (as a process of satisfying needs by choosing alternative options for managing scarce resources). It analyses the core idea of K. Polanyi's societal approach, i.e. the idea of "embeddedness" of the economy into society as a more complex and polystructural system, that gives economic processes different institutional forms for different societies. The article exposes the fundamental nature of the economic approach implying a separation of the economy from a set of social ties into a separate sphere, operating according to its autonomous laws. This approach, typical for market fundamentalists, results in the inevitability of submission of all social life spheres to the logic of price forming markets. The author considers Polanyi's arguments against the economic approach, which (just like the formal definition of economics), in his opinion, is applicable only for a short historical period of the formation of the industrial system, when the main factors of production – labor and land – become goods and their flow is subject to the market laws not being mitigated by any social "shock absorbers". This situation threatens with serious social cataclysms and to avoid them the society, in the next stages of its development, blocks the effects of spontaneous market forces by the means of social and labor legislation, strong trade unions, state regulation of money-and-credit relations, and the land market, environmental legislation and other institutional regulators.

Keywords: economic approach, societal approach, institutional formalization, production factors market.

References:

1. Malyuk, A., 2011. Ekonomiko-sociologicheskaya koncepciya K. Polan'i kak teoretiko-metodologicheskaya osnova social'no-kriticheskogo issledovaniya neoliberal'noj globalizacii [Economic and Sociological Concept of K. Polanyi as a Theoretical and Methodological Basis for Socio-critical Research of Neoliberal Globalization]. *Sociologiya: teoriya, metody, marketing*. no. 2, pp. 107-126, [Russian].
 2. Stanfield, J.R., 1986. The Economic Thought of Karl Polanyi: Lives and Livelihood. New York: St. Martin's Press, 162 p.
 3. Baum, G., 1996. Karl Polanyi on Ethics and Economics. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 94 p.
 4. Block, F., Somers, M., 2014. The Power of Market Fundamentalism: Karl Polanyi's Critique. Cambridge: Harvard, 310 p.
 5. Zaytsev, Yu., 2011. Substantyivists'ka shkola, abo politychna ekonomiya Karla Polan'yi, ta yiyi mistse u piznanni pryrody suchasnykh chynnykyv ekonomichnoho rozvytku [Substantive School, or Political Economy of Karl Polanyi, and its Place in the Study of the Nature of Modern Factors of Economic Development]. *Ukrayina: aspekty pratsi*, no. 4, pp. 3-12, [Ukrainian].
 6. Soros, G., 1998. The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered. New York: Public Affairs, 241 p.
 7. Polan'i, K., 2010. Ekonomika kak institucional'no oformlennyi process [The Economy as an Instituted Process]. Translated from English by M.S. Dobryakova. In: Polan'i K. Izbrannye raboty [Polanyi, K., Selected Works]. Moskva, pp. 47-64, [Russian].
 8. Polan'i, K., 2010. Vzglyady na mesto ekonomicheskoy sistemy v obshchestve: ot Sharlya Monteskie do Maksa Vebera [Views on the Place of the Economic System in Society from Montesquieu to Max Weber]. Translated from English by N.A. Rozinskaya. In: Polan'i K. Izbrannye raboty [Polanyi, K., Selected Works]. Moskva, pp. 153-168, [Russian].
 9. Polan'i, K., 2010. Nasha ustarevshaya rynochnaya psihologiya [Obsolete Market Mentality]. Translated from English by M.A. Yusim. In: Polan'i K. Izbrannye raboty [Polanyi, K., Selected Works]. Moskva, pp. 31-46, [Russian].
 10. Polan'i, K., 2010. O vere v ekonomicheskij determinizm [On Belief in Economic Determinism]. Translated from English by T. Shanin. In: Polan'i K. Izbrannye raboty [Polanyi, K., Selected Works]. Moskva, pp. 22-30, [Russian].
 11. Polan'i, K., 2002. Velikaya transformaciya: politicheskie i ekonomicheskie istoki nashego vremeni [Polanyi, K., The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time]. Translated from English by A.A. Vasil'ev, S.E. Fedorov and A.P. Shurbelev. Ed. by S.E. Fedorov. S.-Peterburg, 320 p., [Russian].
 12. Nazarov, I., 2019. Osnovy hristianskoj filosofii hozyajstva. Riga: LAP Lambert Academic Publishing, 135 p., [Russian].